

Kulturmiljøplan 2025-2032

Høringsutkast 27.08.25

Forord - høringsutkast

Dette er et høringsutkast til Gjesdal kommunes andre kulturminneplan, eller som den nå heter: kulturmiljøplan. Kommunens forrige plan er grunnlaget for vår nye plan, men mye har endret seg siden den ble vedtatt i 2012.

Mesteparten av tiltakene som ble satt opp i vår forrige plan, er gjennomført. Disse inkluderer blant annet rehabilitering og ny bruk av hele Veveriet, et av kommunens mektigste og viktigste kulturminner. Kraftstasjonen og Smiå, som tilhører Veveriets kulturmiljø, har også blitt restaurert utvendig.

Vi har fått flere nye formidlingsskilt i perioden, knyttet til fortidsminner, ålefiske og andre verdenskrig. Skiltene er produ-

sert i samarbeid med aktører som Rogaland fylkeskommune, Stavan-ger Maritime Museum, Nye Veier, Bjerkreim kommune og frivillige lag.

Frivillige lag og organisasjoner er viktige samarbeidspartnere for oss. Både Ålgård Rotary og Gjesdal historie- og ættesogelag har bidratt til gjennomføring av tiltakene i den forrige planen. Prosjektet med Blåskilt, kvalitetssikring og registrering av stedsnavn på digitalt kart samt samarbeid om ulike arrangementer er bare noen av de verdifulle tiltakene de har bidratt til.

Disse to lagene, sammen med Jærmuseet og ansatte i Gjesdal kommune, sitter i arbeidsgruppen for denne planen.

Planen legges nå ut på høring. Det

er viktig at alle innbyggere i Gjesdal kommune samt alle aktuelle organisasjoner får mulighet til å påvirke planen.

Planen vil være tilgjengelig digitalt, og det vil også produseres noen eksemplarer på papir som kan hentes fra Veveriet. Alle har mulighet til å stille spørsmål eller sende inn forslag til endringer via et digitalt skjema.

Alle innspill vil bli vurdert av arbeidsgruppen, og en redigert plan vil bli lagt fram for politisk behandling senere i år.

Vi ser fram til å få tilbakemeldinger og innspill.

Pål Larrson
Kommunedirektør

Innhold

6

Innledning

Hva er en kulturmiljøplan og hvorfor skal vi ha en?

10

Fortidsminner

Våre eldste kulturmiljøer

14

Landbruk, fiskenæring og kulturlandskap

Spor av matproduksjon

22

Kulturmiljøer på Ålgård

De viktigste kulturmiljøene på Ålgård

26

Reiser i landskap

Bruer, jernbane og båt lot folk reise i landskapet

30

Tekniske og industrielle kulturmiljøer

Spor fra Norges industrielle revolusjon

36

Tro og tilbedelse

Religiøse kulturmiljøer

42

Krigsminner

Andre verdenskrig i Gjesdal

46

Immaterielle kulturminner

Stedsnavn, håndarbeid, dans og mer

50

Verneverdige bygninger

Hus, fjøs og andre bygninger som har høy historisk verdi
SEFRAK bygg

66

Tiltaksplan

Prioriterte tiltak

Innledning

Kommuneplanen er kommunens overordnede styringsdokument, og den består av flere deler: en samfunnsdel, en arealdel og en handlingsdel (HØP – handlings- og økonomiplan). I tillegg til disse skal det i løpet av det første året i hver kommunestyreperiode vedtas en planstrategi. Planstrategien sier noe om planbehovet i perioden, hvilke planer som skal revideres, og hvilke nye planer det er behov for.

I planstrategien 2023–2027 står revisjon av kulturminneplanen oppført, med forslag om oppstart i 2024.

Kulturmiljøplanen er en temaplan som bygger på de overordnede føringene i kommuneplanen. I kommuneplanens samfunnsdel fremgår det blant annet at kommunen skal prioritere:

- Gode hverdagsliv
- Bærekraftige lokalsamfunn
- Barn og unge

Kunnskap om historien og om kommunens kulturminner og kulturmiljøer er et viktig bidrag til arbeidet med disse satsingsområdene.

Kulturmiljøene omgir oss og viser utviklingen som danner grunnlaget for dagens samfunn.

En kulturmiljøplan er kommunens oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljø. Planen gir kunnskap

om fortiden, samtidig er den en prioritering av hvilke kulturminner og kulturmiljøer en ønsker å ta vare på for fremtiden.

Overordnede føringer

Vår forrige plan het «Kulturminner i Gjesdal» og omtales som kulturminneplanen. Når vi nå reviderer denne, er også tittelen endret til «Kulturmiljøplan for Gjesdal». I årene som har gått, er fokuset i kulturminneforvaltningen flyttet fra enkeltminner til å se dem i sammenheng med omgivelsene. Stortingsmelding St. 16 Nye mål for kulturmiljøpolitikken (2019–2030) innfører begrepet kulturmiljø.

Riksantikvaren deler kulturmiljøene inn i tre verdinivåer: nasjonal, regional og lokal verdi. Det arbeides for tiden med en plan for nasjonalt viktige kulturmiljøer; i denne er det foreslått å ta inn industristedet Ålgård

I 2023 vedtok fylkestinget Regionalplan for kulturmiljø 2023–2035. Planen inneholder flere områder i Gjesdal som er definert som kulturmiljøer av regional interesse. Disse er listet opp på side 7.

SEFRAK bygg

På 1970-tallet startet arbeidet med en nasjonal registrering og evalu-

ering av bygninger fra før 1900, det såkalte SEFRAK-registeret (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner). I arbeidet med denne planen er det gjennomført en kontrollregistrering av alle SEFRAK A- og B-bygg i kommunen

Planens oppbygging

Planen er delt inn i temaer. Hvert kapittel beskriver et utvalg av de viktigste kulturmiljøene i kommunen og definerer noen mål.

Bakerst i planen finnes en tiltaksplan for planperioden. Her finner man tiltakene som skal føre til oppnåelse av målene.

Arbeidsprosess

Ved oppstart av arbeidet med planen ble det dannet en arbeidsgruppe. Gruppen har bestått av representanter fra Gjesdal historie- og ættesogelag, Ålgård Rotary, Jærmuseet og Gjesdal kommunes avdeling for arealbruk. Gruppen har blitt ledet av kulturavdelingen.

Medvirkning er en viktig del av prosessen. Dette høringsutkastet offentliggjøres slik at alle kan komme med innspill.

Definisjoner

Det brukes ulike begreper når man snakker om kulturminner og kulturmiljøer, blant annet begrepet «vern», som er et samlebegrep. Kulturminneloven benytter i stor grad begrepet «fredet», mens plan- og bygningsloven bruker «bevaring».

Kulturminner og kulturmiljø

§ 2 i kulturminneloven definerer kulturminner og kulturmiljøer slik:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Reglene om kulturminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til»

Automatisk fredete kulturminner

Automatisk fredete kulturminner er faste kulturminner fra før 1537 (reformasjonen) og bygninger fra perioden 1537–1649. Kulturminneloven § 4 lister opp hvilke typer kulturminner dette gjelder. Oversikt over automatisk fredete kulturminner finnes i Riksantikvarens kartløsning [Kulturminnesøk.no](https://kulturminnesøk.no)

Bevaringsverdig kulturminne

Et bevaringsverdig kulturminne har høy verdi ut fra historiske, kulturelle, kunstneriske eller vitenskapelige kriterier, men har ikke juridisk vern. I Gjesdal gjelder dette for eksempel minnestøtten over falne i Dirdal.

Fredete og listeførte religiøse kulturminner

Alle kirker bygget før 1650 er automatisk fredet. I tillegg er kirkegårder og gravminner eldre enn 1537 automatisk fredet. I Gjesdal gjelder dette middelalderkirkegården ved Gjesdal kirke.

Vernede kulturminner

Brukes om kulturminner som er vernet ved lov eller gjennom andre virkemidler.

Regulert til bevaring

Reguleringsplan vedtatt etter plan- og bygningsloven kan fastsette arealformål med bestemmelser om bevaring. Eksempler: Kraftstasjonen i Oltedal er regulert til kraftproduksjon med bestemmelser om at bygget skal bevares; Veveriet og Storahuset er regulert til sentrumsformål med bestemmelser om at byggene skal bevares.

Hensynssoner i kommuneplan og reguleringsplan

Områder vist med skravur og navn; det kan gjelde egne bestemmelser for disse.

Gjesdal kommunes grenser

Før 1965 hadde Gjesdal kommune andre grenser enn nå, slik at skriftlige kilder fra før 1965 omtaler et annet og mindre område enn dagens kommune

Kulturmiljøer i Gjesdal av regional interesse

Regional interesse viser i første rekke til kulturmiljøer som er vurdert til å ha høy «verdi» på regionalt nivå, og som fylkeskommunen – ikke bare kommunen – har et forvaltningsansvar for.

”Eit kulturminne, kulturmiljø eller kulturhistorisk landskap har vesentleg regional interesse om det kan knytast til ei viktig regional eller nasjonal historie eller regionale eller nasjonale særtrekk.”

Regionalplan for kulturmiljø 2023-2035, Rogaland fylkeskommune

Limagarden og Fodnabergheia – Øygarden

Mån

Nausta i Frafjord

Dirdalsstranda

Ålgård stasjon og kirke

Byrkjedalstunet

Industristed Ålgård med bustader

Oltedal kraftstasjon

Gloppedalsura

Kulturmiljøer i Gjesdal av nasjonale interesse

Kulturmiljøer av nasjonal interesse er de som er vurdert av Riksantikvaren til å ha høy «verdi» på nasjonalt nivå.

”Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse” er en oversikt og et kunnskapsgrunnlag som skal sikre bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer i byer og tettsteder, og i landskap av nasjonal interesse..” Riksantikvaren

Industristedet Ålgård

Forslaget til nasjonalt viktige kulturmiljøer har vært på høring, og her inngår industristedet Ålgård – med Veve-riet, kraftstasjonen og flere bygg i Nilsabakken.

Målet med Gjesdal kommunes kulturmiljøplan

Målet for hele planen er god forvaltning, formidling og tilrettelegging av verdifulle kulturmiljøer i Gjesdal, med særlig fokus på kulturmiljøene av regional og nasjonal verdi.

Fortidsminner

ALLE KULTURMILJØER FRA FØR REFORMASJONEN I 1537 er automatisk fredet. Dette kan være gravhauger, rester etter gårdsanlegg, forhistoriske støler på fjellet, steinkors og bautaer, huler og hellere. De er ikke alltid lette å få øye på, mange kan være godt gjemt under gress, lyng og annen vegetasjon. Det er likevel viktig å ta vare på dem, formidle historien og la dem vise hvordan mennesker før oss levde.

De eldste sporene vi har funnet

I Gjesdal kommune har vi over 150 automatisk fredete kulturmiljøer. De eldste sporene stammer fra eldre steinalder, altså kan mennesker ha oppholdt seg her for om lag 10.000

år siden. Sporene er funnet ved Stora Myrvatnet, som ligger oppe på fjellet øst for Byrkjedal og nær grensen til Sirdal kommune. De fleste automatisk fredete kulturminnene i Gjesdal er fra noe nyere tid, særlig jernalderen. Vi har flest grav- og rydningsrøyser.

Mål for fortidsminner

God tilrettelegging og formidling av ni utvalgte fornminnefelt; Røyseland, Litla Ålgård, Fodnabergheia, Øygarden, Ravndal, Homsland, Moen, Frøyland og Lindland.

Prioriterte fortidsminner i Gjesdal

Arkeologisk museum i Stavanger har trukket frem ni prioriterte automatisk fredet kulturmiljø i Gjesdal kommune.

Røyseland (jernalder til middelalder)
Kommunegrensen mellom Time og Gjesdal går gjennom gårdsanlegget på Røyseland. De fleste sporene ligger på Time-siden. I Gjesdal ligger en rundrøys og en langrøys.

Litla Ålgård (eldre jernalder)
Gårdsanlegget ligger høyt og fritt på en liten flate på østsiden av Ålgårdsnuten. Her finnes hustufter, geiler, gravhauger, åkerreiner m.m.

Homsland (jernalder til middelalder)
Ødegården Homsland er et av Norges mest komplette gårdsanlegg. Gården består av flere bosetninger gjennom tidene, med spor fra både folkevandringstiden og høy- og middelalderen. Mye tyder på at det ikke har bodd mennesker her etter 1400-tallet. I dag brukes området som beite.

En av grunnene til at Homsland er prioritert, er beliggenheten i et velbevart natur- og kulturlandskap. Særlig interessant er det at man kan se fysiske spor etter tre ulike typer jordbruk på ett og samme sted:

- Mobil bosetning, små rydningsrøysler spredt over et større område.
- Innhegnet drift, deler av feltet inngjerdes med steingjerde (i dag synlig som steinstrenger). Rydningsrøysene blir større, og det dyrkede arealet blir mindre og mer konsentrert.
- Terrasselandsbruk, det dyrkede området blir mindre, mens totalområdet utvides. Rydningsrøysene fjernes, og landskapet omformes med høye åkerrasser. Det er også et tydelig skille mellom åker, eng og utmark, og man kan se et par båtstøer som kan være knyttet til bosetningen.

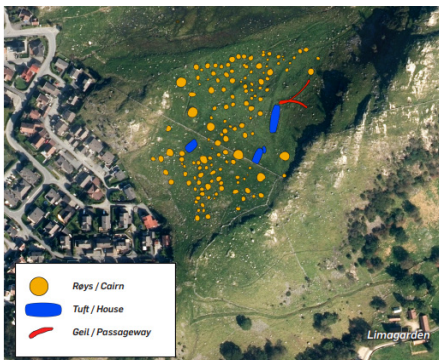

Moen (eldre jernalder)
Moen er et gravfelt som består av omtrent 77 gravrøysler og ligger på en slette som delvis er myrpreget.

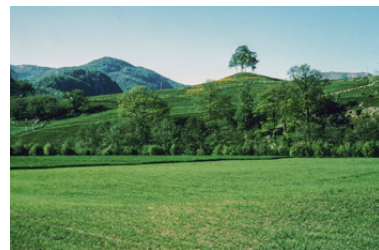

Fodnabergheia og Øygarden (jernalder)

Fodnabergheia er et gårdsanlegg fra folkevandringstiden. Her finnes fire hustuffer, omtrent 19 gravrøyser og 123 rydningsrøyser. Dette er spor etter bønder som ryddet marken og bygde seg en gård her i eldre jernalder. Den største hustuften er over

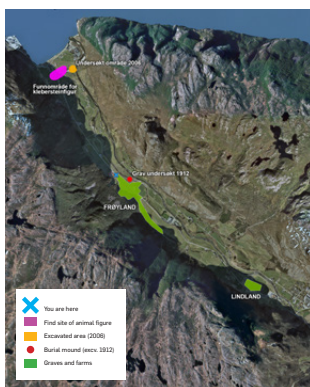

30 m lang og 8 m bred. Gårdsanlegget Øygarden ligger i det samme området og var bebodd i folkevandringstiden og middelalderen.

Ravndal (jernalder)

Gravrøysen på Ravndal er en av de største og best bevarte i kommunen.

Dirdal (eldre jernalder)

Dirdal – «den store dalen» – har mange kulturmiljøer fra eldre tider. Dalen har vært et knutepunkt der ferdsel fra fjell og fjord møtes. Selv om mange kulturminner er fjernet i moderne tid, kan det fortsatt skjule seg flere under bakken. Kanskje har det ligget en landsby her, slik som på den andre siden av fjorden i Forsand?

Ved Dirdalsåna ligger det opp mot 150 gravrøyser, rydningsrøyser, gårdsspor og en mulig hustuft. Dette er trolig den opprinnelige gården Frøyland. Den var i bruk i eldre jernalder og omfatter mange av kulturminnene som fortsatt finnes i Dirdal. Navnet Frøyland som finnes mange steder i Norge, ofte i tilknytning til sjøen, viser til fruktbarhetsguden Frøy.

På Lindland, lenger sørøst i dalen, ligger en annen ødegård med rester etter hustuft, geiler og et utmarksgjerde, samt en samling på 17 gravrøyser og 5 rydningsrøyser.

Hustuften og én av gravrøysene ble undersøkt i 1928. I hustuften ble det blant annet funnet spannformet keramikk fra folkevandringstiden og baksteheller fra middelalderen. I graven ble det funnet gravgods for både en mann og en kvinne fra folkevandringstiden.

I 2006 ble det gjort en undersøkelse av en lokalitet i nedre Dirdal. Der ble det funnet stolpehull etter to treskipede langhus, hvorav det ene var minst 22 meter langt.

Veien opp til Limagarden. Foto: kulturavdeling.

Landbruk, fiskenæring og kulturlandskap

LANDBRUK OG FISKENÆRING HAR ALLTID VÆRT VIKTIGE NÆRINGER I GJESDAL OG HAR OGSÅ PÅVIRKET KULTURLANDSKAPET. Flere av vår viktigste kulturmiljøer er gamle gårder, naust eller fabrikker som laget redskap til disse.

Limagarden, naustene i Frafjord, Dirdalstranda, fjellgården Mån og Byrkjedalstunet er definert av fylkeskommunen som kulturmiljøer av regional interesse.

Limagarden

Limagarden ligger på nordsiden av Limavatnet, på Ytre Lima. Gården har eksistert siden 1600-tallet, og sau har alltid vært en av hovednæringene. Fiske i Limavatnet og Flassavatnet har også vært en viktig næring.

Søsknene Tore (1904–1977), Jenny (1906–1986) og Lars Lima (1908–1974) var siste generasjon som bodde der og drev gården, som var i drift frem til 1980. Tore og Jenny testamenterte gården med bygninger, redskaper, utstyr og innbo til Gjesdal kommune under

forutsetning av at den ble brukt som bygdemuseum. Kommunen tok over i 1985.

Heimehuset og fôrløa ble flyttet i 1858 fra en annen gård lenger øst til plassen der de står i dag. De øvrige husene ble bygd der de ligger i dag. I tillegg kommer naustet som ligger ved Limavatnet, rett nedenfor tunet.

I 2003 overtok Jærmuseet driften

av Limagarden, mens Gjesdal kommune fortsatt er eier. Driftsavtalen med Jærmuseet omfatter også fire andre bygninger som er gitt til eller forvaltes av Gjesdal kommune: Ljåsmie med bakerovn på Indre Lima, kvernhus på Ytre Lima, fôrløe på Myraberget og Gjesdal Ljåfabrikk (omtalt i kapitlet *Tekniske og industrielle kulturmiljøer*).

Bygninger på Limagarden:

Heimehuset, 1848, jærhus, restaurert 1988-89.

Fôrløe, 1800, i grindkonstruksjon, restaurert 1987.

Nye løa, 1948, i bindingsverk og mur, restaurert 1990.

Miljøloftet, 1991, toalett og møterom.

Blekkhuset, i bindingsverk, revet 2009, bygget opp igjen i 2010.

Byggeår ukjent.

Eldhuset, i bindingsverk. Byggeår ukjent.

Sauehuset, 1900, i bindingsverk.

Smia, i bindingsverk, restaurert i 1992. Byggeår ukjent.

Ljåsmie med bakerovn på Indre Lima

Karl Karlsen Høgemark bygde denne panelkledd stavbygningen på 1890-tallet. Her laget han blant annet ljåer, sigder, kniver og sakser. Smien har også en bakerovn der det ble bakt surdeigsbrød til husholdet på gården. Smia og bakerovnen var i bruk til om lag 1916–1920. Bygningen ble restaurert i 1990.

Førløe på Myraberget

Løa er bygd i 1997 og er en kopi av bygningen som sto her tidligere. Det er laget en egen skjøtselsplan som bl.a. beskriver hvordan utmarksslåtten foregikk.

Kvernhus med tørke (Ytre Lima)

Kvernhuset ble restaurert på 1970-tallet. Tidligere har det stått flere kvernhus for de ulike brukene på Ytre Lima på dette stedet.

Status i dag og videre utvikling

Jærmuseet har hovedansvar for vedlikehold av bygningene samt museumsdriften. I tillegg til å holde museet åpent for turister og andre besøkende, arrangeres det også ulike organiserte aktiviteter.

For barn og unge arrangeres faste undervisningsprogrammer, aktivitetssuker i feriene og familiedager gjennom året.

Gården brukes også som formidlingsarena for samtidskultur og til konserter og andre arrangementer. Limagarden er generelt i god stand, men krever fortløpende vedlikehold. De siste årene er det gjort større investeringer, blant annet ny parkeringsplass og sprinkleranlegg.

Ingen regulering per i dag

Naustene i Frafjord

I Frafjord ligger en karakteristisk rekke sjøhus nede ved fjorden. Naustene har gått i arv fra generasjon til generasjon og tilhører gårdbrukere i området.

Brislingsfisket var en svært viktig tilleggsnæring fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til om lag 1950, og naustene var opprinnelig tilholdssted for et brislingsmottak.

På det meste var tre notlag i sving: Frafjæringane, Dalbuen notlag og Tore og Kristian Haaland sitt lag. (Et notlag er fiskere som fisker med samme not/garn og deler utbyttet.)

28. oktober 1931 gikk det et stort ras i Frafjord. Raset skapte en flodbølge som tok med seg 12 naust, kai og de fleste båtene. Naust og kai ble senere bygd opp igjen, noen med tradisjonell grindkonstruksjon.

Kulturmiljøet har særlig lokal- og regionalhistorisk verdi knyttet til brislingsfisket og den spesielle historien rundt gjenoppbyggingen i 1931. Naustene er også et verdifullt element i fjordlandskapet i Frafjorden, som har høy regional verdi. I tillegg er miljøet et svært aktivt friluftsområde med høy opplevelsesverdi. Brakkvannsdeltaet i den

nordlige delen av kulturmiljøet er et naturområde med svært stor nasjonal verdi.

Rogaland fylkeskommune definerer naustene som et kulturmiljø av regional interesse og påpeker at *det finnes få gjenværende naustanlegg tilknyttet brislingsfisket i Rogaland – en kulturarv som bør bevares.*

Henynssone H570-19 i kommunepanen, dvs. område med spesielt hensyn til kulturminne og kulturmiljø.

Dirdalstranda

Ved kaien i Dirdal ligger en annen naustrekke som også framstår som et kulturmiljø. Naustrekken består

av ni naust og fritidsboliger og ble foreslått regulert til «spesialområde bevaring» allerede i fylkesplanen for kulturminner i 1989. Dette ble fulgt

opp i reguleringsplanen for Dirdal sentrum, vedtatt av Gjesdal kommunestyre i 1993. Her er samtlige ni bygninger definert som areal for bevaringsverdig bebyggelse. Definert av Rogaland fylkeskommune som kulturmiljø av regional interesse.

Regulert til spesialområde bevaring.

Fjellgården Mån

Like ved Månafossen ligger fjellgården Mån ved inngangen til Fidjadalen i Frafjordheiene.

Mån var den første gården som ble ryddet i Fidjadalen i middelalderen og var i bruk helt fram til 1915. Våningshuset og fjøset var opprinnelig sammenbygd, men i 1985 sto kun våningshuset igjen. Jæren Friluftsråd har restaurert våningshuset og reist et nytt bygg på restene av fjøset.

I dag heter stedet Friluftsgården Mån. Hovedhuset har overnattingsplasser som leies ut, og i kjelleren er det en varmestue med utstilling om fjellgårdens historie, Frafjordheiene og turveinettet i dalen.

Ellers i kulturmiljøet finner man to hustufter, bøsgjerde, en rydningsrøys og 7–8 åkerlapper.

Kulturmiljøet på Mån omfatter også deler av et gammelt, smalt tråkktet veiløp som går fra Eikeskog til Rundavatnet. Denne historiske veien passerer Månafossen og går gjennom gården Mån før den fortsetter innover i Fidjadalen. På nordsiden av kulturmiljøet ligger ruinene etter kvernhus og stem.

Hele dette kulturmiljøet er definert av Rogaland fylkeskommune som av regional interesse.

Området er et svært aktivt friluftsområde med mange besøkende, noe som gir slitasje og skader på kulturmiljøer. Store deler av landskapet består av kulturlandskap i form av beitemark som må vedlikeholdes med aktiv beiting.

Hensynssone H730-72 i kommuneplanen. Område båndlagt etter lov om kulturminner.

Byrkjedalstunet

Byrkjedalstunet ligger der veiene møtes fra Øvstebødalen, Gloppedalen, Maudal og Dirdal.

Mange av bygningene er av eldre dato og viser eksempler på ulike håndverksteknikker.

I 1925 ble Byrkjedal Ysteri etablert, og den første bygningen ble reist. Her produserte man hovedsakelig geitost. Turbinen fra ysteriet er restaurert og montert på sin opprinnelige plass.

I 1962 ble en ny ysterihall bygd før driften ble lagt ned i 1974. I 1988 åpnet Byrkjedal Lys i de gamle lokalene. Etter hvert har nye bygninger kommet til.

Husene er bygd etter mal av eldre bygninger fra dalføret, og andre bygninger er flyttet til stedet. Stølshuset på Giljastølen brant ned for mange år siden, men på Byrkjedalstunet finner du en kopi.

Forløperen til vindusfabrikken Gilje Tre og Saghuset på Gilja er også gjenoppført her. Husmannsplassen Nilsabakken (Grabakken) er rekonstruert ved hjelp av gamle bilder og skisser over romløsningene. I tillegg kan man se en husmannsplass fra 1755 nærmest parkeringsplassen. Disse husene er hentet fra Vågå i Gudbrandsdalen.

Rogaland fylkeskommune definerer kulturmiljøet som av regional interesse. Samlingen har regional og lokalhistorisk betydning og fungerer som en kollektiv minnebank for utviklingen av industri og kulturhistorien i området.

Byrkjedalstunet er også et eksempel på hvordan kulturmiljøer og kulturarv kan brukes til å skape attraktive møteplasser og lokal næringsutvikling i eldre bygg.

Stølsdrift i Gjesdal

Seterdrift er bruk av fjellbeiter eller skogsbeiter som ligger så langt fra gården at husdyrene ikke kan drives fram og tilbake på én dag. Hensikten med setring er å utnytte beitearealer over et større område, og i områder som ikke gir mulighet for fast bosetting. Seteren lå som oftest i fjellet, høyere i terrenget enn gården som hadde dyrene.

Seterdrift har vært viktig i mange fjellområder. I Norge hadde setring trolig størst betydning på 1700–1800-tallet. Gårdene hadde ofte to eller tre setrer som ble brukt i ulike deler av sommeren.

I Gjesdal var seterdrift en viktig del av gårdsdriften. Det ble bygd flere støler til overnatting. De fleste stølene i Gjesdal lå inntil nylig til forfall. Forening for stølsliv og friluftsliv i indre Gjesdal ble etablert i 2019. De har bygd opp flere støler, som nå er blitt populære turmål. Det er også mulig å overnatte i noen av dem. For mer informasjon:

www.stølsliv.no

Steingarder

Bruk av steingard/steingjerde har lange tradisjoner i Norge. Etter hvert som områder ble ryddet til jordbruk, er stein blitt utnyttet til å bygge gjerder. De eldste steingardene vi kjenner til i Gjesdal, er datert til eldre jernalder.

Kulturlandskapet i Gjesdal kommune er preget av dyrket mark og innmarks- og utmarksbeiter som deles opp av steingjerder. Steingjerdene er tydelige vitnesbyrd om innsatsen generasjoner har lagt ned for å livnære seg.

Steingjerdene er viktige kulturlandskapselementer ved at de bryter opp landskapsbildet i en variert mosaikk.

I tillegg til historien og landskapsbildet er steingardene viktige for det biologiske mangfoldet. Insekter som bier og humler, blomster, fugler m.m. har steingjerdene som leveområder. De fungerer også som viltkorridorer i et ellers oppdyrket og homogent landskap.

Ålfangst

Ålfangst er en svært gammel tradisjon som strekker seg minst tilbake til middelalderen. Man har fisket ål på mange måter: med håndsnøre, lystring og åleruser, samt ulike typer feller i elver og vann.

I Gjesdal finner man både bilder og beretninger om anlegg i elver som kalles mærgarder/ålegarder og ålekasser/ålekister/ålekjerr. Slike feller består av ledegjerder av stein som ender i en innsnevring der det står en mære/ruse. Ålekistene er en videreutvikling av mærgardene: Her bygget man kraftigere steingjerder som ender i en terskel. I terskelen plasseres en kasse eller rist av tre eller metall som fanger ålen på vandring. Ved siden av kassen er det et lite kammer der ålen enten løftes over, eller havner via en renne.

Fisket foregikk fra sensommer til høst når ålen vandrer ut i havet. Det var krevende arbeid. Ålen vandrer om natten, og fellene som sto i den flomstore elven måtte røktes ofte. I tillegg til mærgarder og ålekasser brukte man stroker/kipper, som er mindre varianter av mærgardene. Man har også hatt ålekar/ålekjerr innlemmet i mølleanlegg og vannsager.

Kilde: Stavanger maritime museum

Mål for Landbruk, fiskerier og kulturlandskap

God bevaring, vedlikehold og formidling av disse viktige kulturmiljøene og kulturminnene.

Kulturmiljøer på Ålgård

NAVNET ÅLGÅRD HAR SITT OPPHAV I GÅRDEN AALGAARD. Gården ligger like ved E39, på området som i dag kalles Myra, ved øvre del av Figgjoelva, ei elv som tidligere hadde rike forekomster av ål. Skrifter helt tilbake fra 1462 omtaler gården som Aalægard. Navnegranskere mener at opphavet er ålagard, som betyr ålegjerde eller mærgard, altså gjerdet som ledet ålen inn mot ålerusene.

Helt fra 1600-tallet har gården Aalgaard vært postgård, et sted der postvogn leverte og mottok post. Hester ble byttet her, og passasjerer kunne overnatte. Det var likevel først mot slutten av 1860-årene at gården ble knyttet til landsdelens hovedveinett fra Sandnes. Videre innover mot Bjerkreim og Oltedal fantes bare en enkel ridevei. Rike funn av flintredskaper viser spor etter et samlingsområde helt tilbake til steinalderen i nærheten av gården Aalgaard. Trolig hadde

folk ikke fast boplass her da, men kom fra Høyland og Time for å drive jakt og fiske. Figgjoelva var en naturlig ferdselsåre innover i landet. Utviklingen av tettstedet Ålgård kom med Ole Nielsen og hans etablering av tekstilproduksjon i 1870-årene. Stedet ble særlig valgt på grunn av vannkraften og bygdas rike sauehold. Den første fabrikken var Aalgaard Uldspinderei (1870). Etter en sammenslutning i 1916 ble dette De Forenede Ullvarefabrikker (DFU). På det meste hadde DFU

fabrikker på Ålgård, Figgjo, Fredfoss (Øvre Eiker), Grorud og Hjula (Oslo) og Nydalen (Oslo). Et helt samfunn vokste fram av industrien. Ole Nielsen var en praktisk anlagt haugianer. Valget av felleleshusholdning var både en praktisk løsning for kost og losji til arbeiderne og uttrykk for en patriarkalsk ledelsesform, typisk for haugianerne. 25 år etter etableringen var Ålgård blitt et stort sted med 400–500 innbyggere og fungerende samfunnsinfrastruktur.

Kulturmiljøer på Ålgård av regional interesse

I sin kulturmiljøplan peker Rogaland fylkeskommune ut to områder på Ålgård som er av regionale interesse. Disse er **Kjerneområde Ålgård stasjon** og **Industristedet Ålgård med bustader**.

Kjerneområde Ålgård stasjon

Kjerneområdet omfatter Ålgård togstasjon med lokstall, gamle Ålgård kirke, nye Ålgård kirke og kanalparken.

Ålgård stasjon og lokstall

Ålgård stasjon er endestasjonen på den gamle Ålgårdbanen og ble bygget i 1924.

Stasjonsbygningen er en trebygning med helvalmet tak på hoveddelen og pilastre som illuderer søyler ved inngangspartiet.

Lokstallen ble reist til åpningen og er bygd i teglstein. Opprinnelig var det bare plass til én maskin, men bygget ble senere forlenget og fikk sju vindusfelt i stedet for tre.

Du kan lese mer om Ålgårdbanen i kapitlet *Reiser i landskap* kapittelet *Reiser i landskap*.

Ålgård gamle og nye kirke

Begge kirkene inngår som del av kulturmiljøet rundt Ålgård stasjon.

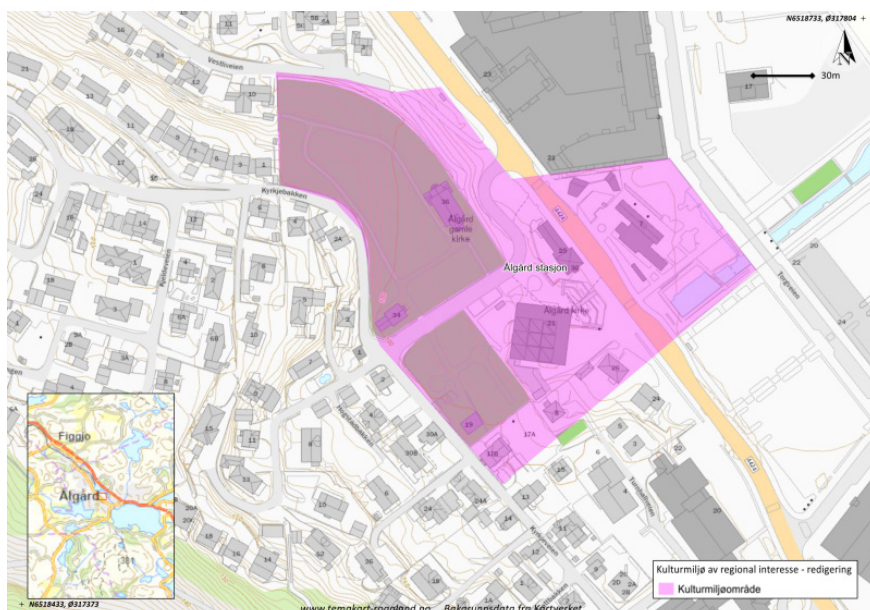
Ålgård gamle kirke er en trekirke fra 1917. Den nye kirken, i mur, ble oppført i 2015 like ved. Du kan lese mer i kapitlet *Tro og tilbedelse*.

Nye Ålgård sentrum

Kjerneområdet Ålgård stasjon framstår i dag som en sentral del av «nye» Ålgård sentrum. Området er oppgradert og vitalisert med en flott kanalpark og utsmykking inspirert av industrihistorien (*Teppe Ålgård*

av Løvaas og Wagle). Ålgård stasjon er bevart, men trenger fortsatt istandsetting. Lokstallen er ivarettatt og huser i dag en restaurant.

Stasjonsbygningen og lokstallen har høy kulturhistorisk verdi i sammenheng med Ålgårdbanen og er regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø. Kjerneområdet er valgt for å ivareta kulturminnene i videre planleggingsprosesser.

Industristedet Ålgård med boliger

Området omfatter eldre industribygg og boliger av ulike typer. Det inkluderer Veveriet og kraftstasjonen, Storhuset samt bolighus i Nilsabakken og Fotlandshagen.

I kommunens gjeldende kommuneplan er disse områdene definert noe annerledes. Arbeiderboligene er delt i to soner (indre og ytre Fotlandshage), mens Veveriet og tilhørende bygg, samt boligene i Nilsabakken, utgjør et eget område regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø. I framtidige kommuneplaner vil vi endre avgrensningen slik at den samsvarer med Rogaland

fylkeskommunes.

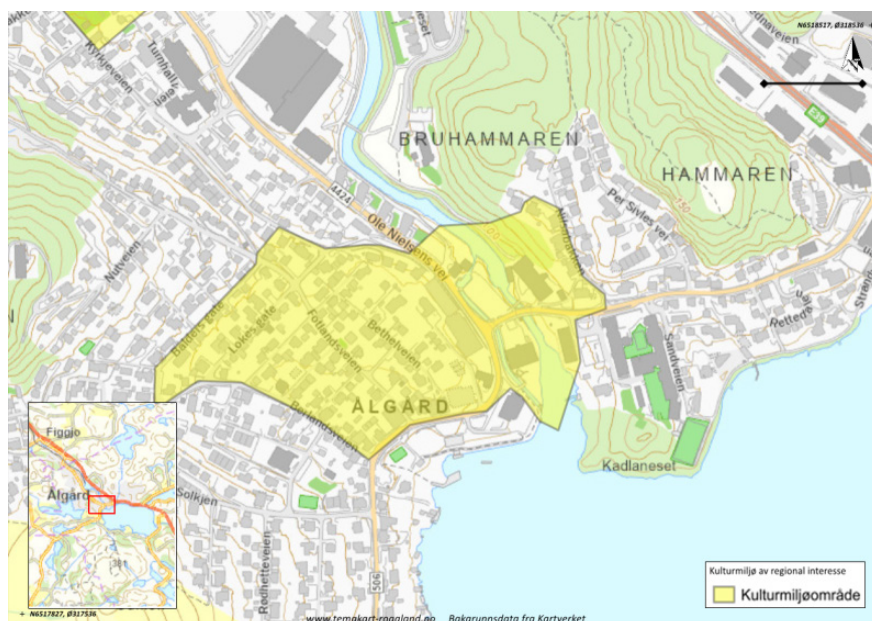
Boligbebyggelsen kom som et direkte resultat av industrien og har stor kulturhistorisk betydning. Opprinnelig fikk arbeiderne støtte i form av kausjon fra selskapet mot pant i bygningen. Senere kom banklån. Først var det bare gifte arbeidere som fikk kjøpe hus og jord; etter hvert fikk også enslige denne muligheten.

Her kan man se den typiske inndelingen av parseller på slutten av 1800-tallet. Bolighusene og hagestrukturene ønskes bevart mest mulig autentisk innenfor området definert av Rogaland fylkeskommune, som i stor grad samsvarer

med området definert i forrige kulturminneplan som Fotlandshage indre sone.

Nilsabakken og Veveriet

De delene av industristedet Ålgård som allerede er regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø, er den eldre bebyggelsen i Nilsabakken og Veveriet med tilhørende bygg. Det har vært typisk at direktørboliger knyttet til industrien har fått vern. Arbeiderboligene har imidlertid like stor kulturhistorisk verdi: De forteller om samfunnsliv, flid og nøymsomhet, og synliggjør strukturelle føringer for arealutnyttelse.

Mål for kulturmiljøer på Ålgård

Ta vare på de viktige kulturmiljøene i kjerneområdene på Ålgård.

Bro over Giljajuvet, foto Reidun Solli Skjørestad.

Reiser i landskap

FOLK HAR REIST I LANDSKAPET SÅ LANGT DE HAR BODDE HER. I folkevandringstiden ble stier over fjellene etablert. På Fodnabergheia kan man se geiler som ble bygd for å lede dyr ut på beite. Vi har alltid hatt behov for å krysse elver, og etter hvert ble folk, dyr og varer flyttet over stadig lengre distanser. Dette førte til bygging av veier, bruer og jernbane.

Bruer

Bruene var en viktig del av vegnettet. Helt fram til siste halvdel av 1700-tallet var brubygging et håndverk basert på erfaring her til lands.

Med industrialiseringen fra 1850-årene og utover ble nye materialer tatt i bruk. Det ble utviklet vitenskapelige metoder for konstruksjon og dimensjonering, og ingeniørkunsten kom inn i anleggsvirksomheten. I tillegg til tekniske krav ble det også lagt vekt på bevisst estetisk utforming.

Et eksempel er Ålgård bru, der Edlandsvatnet renner ut i Figgjoelva. Her sto tidligere en trebru, men i 1857 ble det bygd ny bru med steinhvelvkonstruksjon. Det var uenighet om stein eller tre, men valget falt til slutt på tilhagd naturstein. Hvelvet er lagt i mørtel, mens resten er tørrmur. Brua var i ordinær trafikk til 1972 og ble utvidet og forsterket flere ganger.

Like ved fv. 450 ligger Rage bru ved Ragsvatnet. Brua ble bygd i 1900 og er en steinhvelvbru. Stein til hvelvet kom fra Rage steinhuggeri 300–400 meter fra brustedet. Hvelvsteinen ble lagt i sementmørtel, og hvelvet

dekket med et lag betong forseglet med blypapp. Under krigen ble rekkverket tatt av, og brua ble utvidet i bredden med et plankedekke. Dette ble fjernet og rekkverket satt tilbake etter krigen.

Jernbane

I 1923 vedtok Stortinget en plan for Sørlandsbanen fra Oslo til Stavanger. Den skulle gå gjennom Bjerkreim og Gjesdal til Ganddal, men ugunstige høydeforhold gjorde at den 15 km lengre Jærlinjen fikk økende støtte. Jærlinjen ble vedtatt i mai 1937.

Det var en stor dag på Ålgård da det første Ålgård-toget dro fra Stavanger 20. desember 1924 kl. 13.00. Lokomotivet var smykket med flagg, og vognene var de fineste på Jærbanen. Toget stoppet på Sandnes og deretter på samtlige stoppesteder oppover til Ålgård. Åpningshøytideligheten ble holdt på Ålgård stasjon.

Ålgårdbanen ble ingen økonomisk suksess. 26. mai 1955 vedtok Stortinget å legge ned persontrafikken, etter nær 31 års drift. Godstrafikken fortsatte med et daglig godstog til 1988. I dag er det bare dresinsykler som av og til ruller på de rustne skinnene fra Figgjo til Ålgård.

Ålgård stasjon og lokstallen inngår i kulturmiljøet Kjerneområde Ålgård stasjon (se forrige kapittel).

Rutebåtene

Gjesdal ligger i starten på fjordlandskapet som dominerer Ryfylke og Vestlandet. Her var sjøen lenge den viktigste transportåren, også for flere av de indre bygdene i Gjesdal. Før bilveien kom, var rutebåtene på Høgsfjorden den viktigste måten å komme seg til byen (Stavanger) på. I Oltesvik, Dirdal og Frafjord var det kai der rutebåtene til og fra Stavanger la til.

Turisme og fritidsreising

Gjesdal har mange flotte naturområder som er attraktive hele året, og ble et populært turmål, særlig da folk fikk mer fritid.

Da toget kom til Ålgård i 1924, ble både Brekko og Madland svært populære, spesielt om vinteren. Folk tok tog til Ålgård og deretter buss videre.

Fra 1960-tallet begynte flere å kjøre bil, og trafikken var tidvis så stor at politiet måtte ut og dirigere. Stavanger kommune eide en gård på Madland som ble leid ut til medlemmer i Turistforeningen. Det ble også bygd ei hytte ved Fisketjønnbua.

På 1960-tallet skiftet mye av strømmen mot Sirdal. Veiene dit ble forbedret, og man kom høyere opp i fjellet – med bedre snøsikkerhet.

Sent på 1970-tallet ble hytta ved Fisketjønnbua solgt til private eiere; den brant ned i 2001.

Kilde: Gjesdalbuen.

Vegmuseet i Dirdal

Norsk vegmuseum Region vest er en av fem regionale samlinger og holdt til i Statens vegvesens gamle lokaler ved fv. 450 på Frøyland i Dirdal.

Museet åpnet i juni 2010 og var åpent for publikum til 2023. Museet viste fram veghistorie fra Rogaland, inkludert brubygging, kjøretøy og ferjedrift og var viktig for formidling til skoleklasser og andre besøkende.

En omorganisering har flyttet de regionale samlingene fra Statens vegvesens regionkontorer til Norsk vegmuseum. Museet har besluttet å arbeide videre med selve samlingene og skaffe en helhetlig oversikt over de fem regionale enhetene. Ved

Vegmuseet i Dirdal finnes omfattende arkivmateriale, hvorav en del er avleveringspliktig etter arkivloven og noe er sensitivt. Det er derfor prioritert å skaffe full oversikt og sikre en profesjonell håndtering i tråd med ICOMs (International Council of Museums) retningslinjer.

Ferdeselårer og driftsvei

Det finnes utallige stier og driftsveier over hele Gjesdal. Disse er brukt for å flytte dyr til og fra beite, og av folk på vei mellom gårder og bygder. Noen av stiene stammer fra folkevandringsstiden. Disse vegene inngår i formidlingen av kulturmiljøer knyttet til landbruk og kulturlandskap.

Mål for Gjesdals kulturmiljøer knyttet til ferdsel

Ta vare på og formidle viktige kulturmiljøer knyttet til reising.

Tekniske og industrielle kulturmiljøer

INDUSTRIALISERINGEN I NORGE skjøt fart fra midten av 1800-tallet og førte med seg store samfunnsendringer. Nye industristeder ble ofte bygd fra grunnen av på tidligere ubebygde steder. De var avhengige av å ligge nær naturlige kraftkilder som vann og fossefall. Folk flyttet til de nye industristedene og inn til byene. Nye økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske strukturer vokste fram, en omveltning som gjerne kalles «det store hamskiftet». Hele Gjesdal kommune ble preget av dette.

Tekniske og industrielle kulturmiljøer er en fellesbetegnelse på kulturmiljøer som er knyttet til utnyttelsen av naturressursene.

De to mest markante industrielle kulturmiljøene i Gjesdal er Veveriet med tilhørende bygg og Oltedal kraftstasjon.

Industrien knyttet til disse anleggene har hatt stor betydning for utviklingen av lokalsamfunnet og regionen. Begge er restaurert utvendig. Veveriet er også satt i stand innvendig og har igjen blitt et sentralt bygg på Ålgård. Bygget huser nå kommunens hovedbibliotek, kulturskolen, flyktningtjenesten og norskopplæringen, kommunestyresalen, ungdomshus, helsestasjon for ungdom og kulturavdelingen, i tillegg til å fungere som kulturhus og øvingslokale for korps og kor.

Veveriet har også en permanent utstilling som formidler historien og viser hvordan naturressursene ble utnyttet, og hvordan stadig mer avansert teknologi vokste fram.

Gjenstander fra DFU

Gjesdal kommune overtok mange gjenstander da DFU ble avviklet. Deler av dette ble auksjonert bort eller overført til Jærmuseet og Statsarkivet. Noe ble også lagret i ulike kommunale bygg.

Toleiv Bjerkreim samlet mange gjenstander fra Veveriet i løpet av sin 41 år lange karriere. Samlingen hans ble gitt til kommunen etter hans død i 2013.

Bjerkreims samling er gjennomgått av både Jærmuseet og Statsarkivet, som har overtatt arkivverdige gjenstander og dokumenter.

To utsmykkingsprosjekter i Ålgård sentrum har hentet inspirasjon fra DFU: Kunstnerduoen Løvaas & Wagle brukte vevmønstre i verket Teppe Ålgård og Torunn Skjelland brukte tekstilmønstre og foto fra DFU i Vevde fortellinger, som strekker seg rundt Veveriet, langs elvestien og over Liv Godin-brua.

Veveriet med tilhørende bygg

Veveriet på Ålgård ble oppført i 1898. Det ble påbygd i 1912 og fikk en ekstra etasje i 1937.

Den eldste delen var opprinnelig en rektangulær blokk på to etasjer med loft og kjeller. Saltaket var først tekket med bølgeblekk, deretter med skifer.

Bygningskroppen er massiv og står tungt og stødig på en grunnmur av granittstein lagt som tørrmur, med utvendige sementfylte fuger. De utvendige veggene er oppført i tegl, og etasjeskillene er av trebjelker. Vinduene har sprosser av støpejern uten vindusrammer, og mursteinene er fuget og malt til en jevn fasade.

Denne delen bygger på klassiske prinsipper om symmetri. Opprinnelig var det en liten gavl på taket over inngangsdøren. På langsiden er det innmurt fire strebepilarer på hver side. Disse heller svakt innover og skaper en illusjon av at bygget strekker seg mot himmelen, samtidig som de har en bærende funksjon. På sørsiden står et lite prøveveveri oppført i samme materialer.

Påbygget er en forlengelse av den gamle veveribygningen og er utført i armert betong både i yttervegger og etasjeskillere. Her fremtrer en mer funksjonell arkitektur, mer kubisk i formen.

Veveriet er en markant bygning i et kulturmiljø som omtales nærmere i kapitlet Kulturmiljøer på Ålgård. Veveriet var ett av to unntak i regionen da det ble oppført i mur. I Stavanger rundt 1900 var det vanlig å bygge på en murseksjon på et eksisterende trebygg.

I selve Veveriet opphørte produksjonen i 1970, og et par år senere startet butikkdrift. Den 25. april 1999 vedtok kommunestyret at kommunen, sammen med tre investorer, skulle danne et aksjeselskap og sette bygget i stand. I dag er hele bygget pusset opp og i bruk av flere hundre innbyggere hver uke. Dette er et godt eksempel på bærekraftig gjenbruk av et kulturmiljø.

Veveriet, Prøveveveri, Stamphuset og Trafostasjonen er, sammen med bolighusene i Nilsabakken, regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø.

Svanedal ullvarefabrikk m.fl.

Flere startet tekstilindustri i Gjesdal i kjølvannet av Ole Nielsens etablering på Ålgård i 1870. Oltedal fikk veiforbindelse til Oltesvik i 1876, og dermed åpnet muligheten for varetransport sjøveien.

Oltedals Spinderei startet opp i 1886, med gjesdalbuen Ludvig L. Lima som foregangsmann. Videre kom Oltes Ullvarefabrikk i 1894 (som senere flyttet virksomheten til Hillevåg i 1910), Uldspinderei Vang i 1904, Oltedals Væveri i 1908 (senere kalt Svanedal Ullvarefabrikk) og Gjestal Spinneri i 1937.

På 1930-tallet utviklet Svanedal Ullvarefabrikk seg til et betydelig foretak, med på det meste nærmere 200 personer i arbeid.

Gilje Trewarefabrikk

Trevareproduksjon har lange tradisjoner på Gilja. Flere av gårdene hadde snekkerverksted der de laget møbler og tresko. Det fantes også saghus drevet av vannkraft, og to treskofabrikker var i drift fra slutten av 1800-tallet til 1960-tallet.

Treskofabrikkene leverte treskosåler i tre til butikker i Stavanger, som ferdigstilte dem ved å sette på lær. Regnskap fra 1889 viser at saghuset på Gilja leverte over 10 000 tresko til Børresen i Stavanger dette året.

Gilje Trewarefabrikk ble etablert i 1948. I begynnelsen produserte den jærstoler, tresko samt vinduer og dører

Ljåfabrikken på Gjesdal

Smedhåndverket – særlig ljåsmiing – har lange tradisjoner i Gjesdal.

Ljåfabrikken ble bygd i 1901 av Fredrik Fanuelsen Gjesdal (1844–1920) og var i drift til 1920. Ljåfabrikken, som trolig er den eneste bevarte i landet, dokumenterer den tidlige industrielle ljåproduksjonen.

Maskineriet ble først drevet av vannkraft, og en 60 meter lang trenne fra elva lenger oppe ledet vannet ned til en sugeturbin. Produksjonen foregikk vinterstid, og det ble laget om lag 3 000 ljåer i året.

Høsten 1988 ble ljåfabrikken åpnet som museum etter at både

bygning og utstyr var satt i stand av Gjesdal kommune, med støtte fra Norsk kulturråd og Rogaland fylkeskommune. Jærmuseet registrerte gjenstander og satte i stand ovner og smieutstyr.

Bygningen med tilhørende vannrenne forvaltes og driftes av Jærmuseet.

Regulert til museum og hensynssone H570 bevaring kulturmiljø

Oltedal kraftstasjon

Kraftstasjonen i Oltedal ble bygget av Stavanger kommune. Den er en stilfull bygning fra 1909 med et klassisk, tempelaktig uttrykk. Bygningen ble tegnet av stadskonduktør Eckhoff og viser at arkitektur og byggeskikk var en viktig del av kraftutbyggingen like etter århundreskiftet.

Da anlegget sto ferdig, hadde det to aggregater med samlet ytelse på ca. 3 MW. Bynettet i Stavanger fikk strøm for første gang 10. desember 1909, og strømmen kom fra Oltedal.

Utvitelser ble gjort i årene frem mot 2. verdenskrig, men turbinene ble ødelagt av krigshandlinger i 1940. De ble erstattet av nye turbiner med større ytelse. Oltedal kraftverk ble overført fra Stavanger kommune til Lyse Kraft i desember 1991.

Ny kraftstasjon ble bygget i 1994, bare noen få meter fra den gamle, som da ble tatt ut av drift. I 1997 investerte Lyse i utvendig oppussing av den gamle kraftstasjonen og maskinmesterboligen for museumsformål. Denne virksomheten ble lagt ned etter noen år.

Det står i dag tre kraftstasjonsbygninger på stedet, som sammen danner et teknisk og industrielt kulturmiljø med tilhørende tunnel og rørgate fram til kraftstasjonen. Området ble regulert til spesialområde bevaring av kommunestyret i 1994 på grunn av sin kulturhistoriske verdi. I 2023 tok Norsk Hydro ansvar for å restaurere bygget utvendig. Teglsteinen ble igjen synlig, og byggets særpreg kommer nå tydelig fram. Bygget eies i dag av en privatperson.

Regulert til kraftstasjon med bestemmelser om at byggene skal bevares

Kraftproduksjon på Ålgård

Den første kraftproduksjonen for befolkningen på Ålgård ble satt i gang av Torger T. Edland. Han kjøpte rettigheter på Edlandsfjellet og startet kraftproduksjon i 1911, ni år før kommunen kom i gang med eget kraftverk.

I nordenden av Uglemyr ble det anlagt en 80 meter lang demning av kilt stein, tett med torv og jord. Flere samledammer skapte et nettverk av grøfter og demninger i nedslagsfeltet. Ned mot Grønsje ble det anlagt en lang rørgate av stål som endte i kraftstasjonen nede ved vika til Edlandsvatnet. Videre ble det satt opp fordelingsnett, og verket betjente på det meste 200 husstander med strøm.

En høstkveld i 1919 raste Stemmen ut. De store vannmengdene som fosset nedover fjellsiden, satte en støkk i Ålgårds-folket. I dag kan man se tydelige spor i landskapet etter flommen. Stemmen ble bygget opp igjen, og kraftverket produserte strøm fram til 1946, da det ble solgt til Ålgård vannverk, som siden videre-solgte maskinene til Ryfylke.

DFU kraftverk

Den opprinnelige fabrikken fra 1870 fikk kraft fra et vannhjul som ble matet via en trerenne fra Edlandsvatnet. Kraftstasjonen tilhørende DFU ble bygd i 1912 ved siden av dieselhuset fra 1892.

I forbindelse med kraftstasjonen fra 1912 ble den 200 meter lange, steinsatte kanalen, i seg selv et kulturmiljø, gravd ut. Den følger gateløpet fra Edlandsvatnet, langs Storahuset og til inntaksbassenget, der den ender i to store rør som fører vannet inn i kraftstasjonen.

For å sikre magasinering av vann og stabil fallhøyde fikk Edlandsvatnet, og dermed Limavatnet, permanent regulert vannstand til om lag 124 meter. Dette tilsvarte en økning på ca. 1 meter i forhold til naturlig nivå.

Først i 1920 fikk Gjesdal sitt kommunale elektrisitetsverk. Strømmen ble kjøpt fra kraftverket i Oltedal, men mange innbyggere var da al-

lerede tilknyttet Torger T. Edlands private kraftverk eller fikk strøm fra DFU.

Kraftstasjonen ble ferdig restaurert i 2025. Da murpussen ble fjernet, kom det fram bokstaver over vinduene: 1903 AALGAARD ULDVAREFABRIKK. Bokstavene er tatt fram, og mursteinen er igjen synlig.

Regulert til hensynsone bevaring kulturmiljø

Mål for tekniske og industrielle kulturmiljøer

- Finne ny bruk for ubrukte tekniske og industrielle kulturminner og -miljøer.
- Formidle Gjesdals industrielle kulturmiljøer.

Tro og tilbedelse

TIL ALLE TIDER HAR MENNESKENE HATT BEHOV for å sette tilværelsen inn i et rammeverk, gi den et system og finne sammenhenger. Det er lagt ned store ressurser for å blidgjøre guddommer og få maktene over på sin side. Kult- og religiøs aktivitet i førkristen tid har foregått i mange sammenhenger og på flere nivåer. Det finnes likevel ikke mange synlige kulturmiljøer fra denne tiden.

Gamle kultsteder i Gjesdal

Før kristendommen og bygging av kirker reiste folk steiner for å markere hellige plasser der seremonier fant sted.

I Frafjord er bautaen «Franesteinen» et symbol på førkristne religiøse handlinger. Frane ble regnet som gårdsvokteren på Frafjord, en vette som opprinnelig hadde ryddet gården og sørget for at alt gikk bra, så lenge han ble stelt godt med. Det var vanlig å reise steiner som Franesteinen i Norge fra om lag år 200 og fram til 1050, gjerne i tilknytning til graver.

Flere stedsnavn i Gjesdal forteller at områder har vært regnet som hellige. Frøyland kommer sannsynligvis av guden Frøy (Freyr), også kjent som Yngve eller Yngve-Frøy, en norrøn fruktbarhetsgud av vaneætten. Frøy er gud for god høst og velstand og avbildes ofte med stor fallos. Det er nærliggende å tro at Frøyland har vært et sted for gudedyrking.

Skeie, som hører til Ravndalgården, er sannsynligvis et tidlig gudehov fra førkristen tid. Det er gjort arkeologiske funn etter eldre bosetting her. Navnet Skeie kan komme av «lek og tevling» og tyder på at stedet var en samlingsplass.

På fornminneområdet Homsland finnes en stein som sannsynligvis er en offerstein.

Med kristendommen, som offisielt kom til Norden med danekongen Harald Blåtanns dåp i 960, fikk kirkene etter hvert en sentral plass.

Kirkene er viktige formidlere av kultur og derfor verdifulle kulturmiljøer. Som gruppe er kirkene den mest utbredte kulturminnetypen vi har, og mange steder er de både det eldste og mest påkostede offentlige bygget.

Kirkebygg i Gjesdal

Den første kirken i Gjesdal var en stavkirke. Den tidligste dateringen kan spores fra altertavlen, laget av Thomas Snekker en gang mellom 1610 og 1620 og malt av tyskeren Peter Reimers. Den samme altertavlen står i kirken i dag; den ble malt over i 1739 og 1818. En restaurering i 1965 fjernet 1818-malingen, slik at 1739-utgaven kom fram. Det ble bygd nye kirker i Gjesdal i 1745, 1802 og 1848.

Gjesdal kommune har fem kirker og ett kapell som hører til Den norske kirke: Ålgård kirke (ny og gammel), Gjesdal kyrkje, Oltedal kyrkje, Dirdal kyrkje og Brekko friluftskapell.

Gjesdal kyrkje

Gjesdal kyrkje ble bygd i 1848 etter mønstertegninger av Hans Ditlev Franciscus von Linstow (1787–1851), som var slottsbyggningsintendant for oppføringen av Det kongelige slott i Christiania (1825–1848).

Den eldste omtalen av en kirke i Gjesdal er fra 1395. Der kirken står i dag, har det tidligere stått tre kirker. De to første var stavkirker, og kirken fra 1802 var i tømmer med teglsteinstak. Kirkegården her er fra middelalderen og er automatisk fredet.

Da den nye kirken skulle bygges i 1848, var det stort engasjement i bygda. Det ble kjørt 609 lass tømmer fra Sandnes og 550 lass stein til kirkegårdsmuren. Gjesdalbuene hadde også egen smak: Et standhaftig mindretall ønsket et høyere

tårn enn på tegningene, og fikk dette godkjent mot å bekoste det selv. Daværende biskop J. von der Lippe (1797–1878) kom til innvielsen 15. oktober 1848 og uttalte: «Det ser ud som et Hønsehus – Det er stygt, men det faar staa.»

Dirdal kyrkje

Før kirken kom i Dirdal, soknet folk til Høle, Forsand og Strand. Veien var lang, særlig høst og vinter. Tanken om kirke i Dirdal kom mot slutten av 1800-tallet. Egen gravplass ble opparbeidet i 1889. I 1900 ble den første søknaden avslått fordi prosjektet var for dyrt. Byggmester Ole Knutson Moluf (fra Molaug i Frafjord) tilbød seg å lage tegninger til en enklere kirke.

Bygdefolket gjorde en formidabel innsats for å skaffe finansiering, og forslaget ble godkjent. For å sikre økonomisk garanti, slik departementet krevde, gikk tretten bønder i bygda sammen med pant i gårdene sine. Et bidrag kom direkte fra kong Oscar II etter en god søknad fra en lærer i bygda.

9. juni 1903 ble det gitt tillatelse til bygging av Dirdal kapellkyrkje. Allerede senhøstes sto kirken ferdig og ble vigslet 9. desember 1903. I 2005 endret Dirdal kapellkyrkje navn til Dirdal kyrkje.

Gamle Ålgård kirke

Behovet for egen kirke på Ålgård meldte seg etter hvert. I 1910 ble det satt av et fond til ny kapellkirke. Arkitekt Ole Eriksen Stein (1867–1950) fra Kristiania ble i 1913 invitert til å lage utkast. 19. januar 1914 forelå tegningene og ble godkjent uten endringer. Kirken ble vigslet 11. mai 1917.

Kirken er i tre og har en karakteristisk kompakt form der våpenhus, tårn, skip, kor og apsis er tett knyttet sammen, så tett at tårnet er delvis integrert i selve skipet. Dette er typisk for flere av Ole Steins kirker. Stilen er inspirert av nordisk nybarokk og jugend.

Opprinnelig hadde kirken to skorsteiner og to høye, elegante koksovner til oppvarming. Det var også vinduer i apsiden der altermaleriet er i dag.

I 1960 ble skorsteinene revet og ovnene fjernet. Veggene fikk et varmere interiør med beiset heltrepånel montert utenpå det opprinnelige stående panelet. Det ble også satt inn innervinduer.

I 1965 ble inngangspartiet bygd om for å få toalettløsninger i underetasjen. Arbeidene i 1960 og 1965 ble utført av Ålgård Bygg ved Arne Skjæveland, etter planer av arkitekt MNIL Oddmund Halvorsen i Stavanger.

Da den nye kirken på Ålgård sto ferdig, stod gamle Ålgård kirke ubrukt en periode. Kirken eies av Gjesdal kommune og leies i dag ut til en menighet som har ansvar for vedlikeholdet.

Oltedal kapell

I Oltedal ble det i 1919 holdt allmannamøte om eget kapell. Veien var lang til Gjesdal kyrkje, og folketallet i Oltedal økte. En vekkelse i 1921 forsterket interessen, og det ble samlet inn penger. Arkitekt Gustav Helland (1879–1958), som også har satt sitt preg på Stavanger og tegnet gamle Sandnes kino, ble valgt. Kapellet stod ferdig og ble vigslet 17. oktober 1926. Det ble avvigslet i 2002 og overtatt av Gjesdal Brassband, som bruker bygget som øvingslokale.

Friluftskapell Brekko

Brekko friluftskapell er del av friluftstunet, sammen med varместue, bundet sammen av et mellombygg. Kapellet og varместuen står i kontrast: varместuen har åpne yttervegger og ligger lavt i terrenget, mens kapellet har høye, tette flater spent over en teltlignende konstruksjon som reiser seg mot dalen. Bare i spriket mellom «teltflakene» er det åpninger og lysinntak.

Kapellet ble vigslet 2. pinsedag 1997. Arkitekt er Knut Hoem. Kapellet eies og drives av Jæren Friluftsråd.

Gravplasser

Graver har til alle tider vært viktige kulturminner. På dagens gravplasser formidler hver gravstein en liten del av den lokale historien – en form for kulturarv mange verdsetter.

Det er vanlig at graver ryddes ca. 60 år etter begravelsen, slik at plassen kan brukes på nytt. Enkelte graver kan likevel unntas, for eksempel der gravminnet formidler noe særlig om Gjesdals historie. Gjesdal kommune er i utgangspunktet ansvarlig for vedlikehold av alle gravplasser.

Det er behov for kartlegging av gravene og for en plan for bevaring av historiske graver, med retningslinjer og bestemmelser for bevaring og formidling av utvalgte gravminner.

Foreningen Slegt og Data har en landsdekkende gravminnedatabase: <https://slegtogdata.no/gravminner>

Middelalder kirkegård

Det finnes en kirkegård fra middelalderen ved Gjesdal kirke. Den eldste omtalen av en kirke på gnr. 27 Gjesdal er fra 1395, og da var den trolig allerede anneks under presten på Time.

Middelalderkirkegården er regulert til religionsutøvelse og hensynssone H710 båndlegging etter kulturminnelov.

Statens bevaringsstrategi

Regjeringen ønsker å støtte vedlikehold av alle kirker i Norge.

I perioden 2024–2054 skal det brukes inntil 500 millioner kroner årlig, til sammen 10 milliarder kroner, til kirkebevaring.

Støtten vil i første omgang gå til prosjekter som allerede er igangsatt eller ferdig prosjektert.

Denne satsingen vil bidra til å ivareta en viktig kulturarv som strekker seg tilbake til middelalderen.

Mål

Kirker og kultsteder

Finne en god strategi for bevaring og formidling av gamle gravplasser.

Minnestøtten i Dirdal

I Dirdal ble det reist en bauta over dem som falt i kampene i området i april 1940.

Den har en bronseplate med teksten: «Dei falne fra IR 2 og IR 8 under kampene i april 1940».

I 2021 ble det satt opp et informasjonsskilt her om felttoget i Rogaland.

Skilt i Gloppedalsura

I 2021 ble det satt opp et skilt som formidler krigshandlingene i Gloppedalsura. Skiltet ble produsert av

Gjesdal kulturavdeling i samarbeid med Bjerkreim kulturavdeling, historielagene i Bjerkreim og Gjesdal, Rogaland krigshistoriske museum,

Militærhistorisk forening Rogaland og Magma Geopark. Skiltet står i tillegg til en plakett som tidligere er satt opp av Bjerkreim kommune.

Krigsminner

MANGE AV KRIGSHANDLINGENE I ROGALAND I APRILDA-
GENE 1940 foregikk i det som i dag er Gjesdal kommune.

Mange av krigshhandlingene i Rogaland i april dagene 1940 foregikk i det som i dag er Gjesdal kommune. Tyske soldater tok raskt Sola flyplass, Stavanger og Egersund om morgenen 9. april, og Haugesund dagen etter. Det norske forsvarets fly på Sola og krigsskip i Egersund og Stavanger ble satt ut av spill. Ellers var store deler av Rogaland fritt, og en norsk bataljon på nøytralitetsvakt, Jegerkorpset fra Østlandet, var intakt og sendt til Oltedal. Rogalandsbataljonen ble mobilisert og satt opp i Dirdal de neste dagene. 15. april ble disse sendt utover til Bråstein, og først 17. april ble Ålgård tatt av tyske soldater etter flere trefninger. To dager senere møttes den tyske og den norske øverstkommanderende til fredsforhandlinger på Storahuset. Oberst Gunnar Spørck og de norske styrkene fikk tilbud om ærefull overgivelse, men de bestemte seg for fortsatt kamp.

Oltedal falt kort tid etter og de norske styrkene foretok en kraftsamling med front i Dirdal og i Gloppedalsura. Tyske styrker angrep med både fly, krigsskipet M1 og infanteri, men de norske forsvarslinjene holdt både i Dirdal og i Gloppedalsura. Om kvelden 22. april foretok tyske styrker et flankangrep ned et skar ved Dirdal kapell. Her lyktes de å overrumple norsk nøkkelpersonell. Sjefen for rogalandsbataljonen, major Brandt falt, og de samlede norske styrkene i området overga seg. 1300 norske soldater ble tatt som krigsfanger i Dirdal og internert i Stavanger. Flere av de lokale soldatene gikk imidlertid bare hjem og ble dermed ikke registrert som krigsfanger.

I dag er det ikke mange fysiske spor igjen av krigen i området. Rester av stillinger de norske soldatene bygde finnes fremdeles på Lome-

land, i Oltedal, i Dirdal og i Gloppedalsura. Gjesdalbuer med eldre hus kan fremdeles vise til kulehull i vegger og møbler. På gravplassene våre finner vi gravsteiner for falne og andre ofre for nazistenes politikk, for eksempel gjesdalbuen Kristian Helland som falt i kamp på Gilja og Dagfinn Steinskog som døde i konsentrasjonsleir i Tyskland. Vi finner hus som har vært skjulested for mennesker på flukt og fremdeles skjuler det seg en liten rest av den tyske militærleiren på Myrå på Ålgård, som på folkemunne ble kalt «Rotterdam», som det finnes svært lite informasjon om.

En del krigshistorien er gått tapt. Slik er det med all historie. Men en del er nedskrevet, og stadig avdekkes det nye sider ved krigshistorien.

Mål Krigsminner

God formidling om krigshandlinger i Gjesdal.

Immaterielle kulturminner

KULTURMINNER ER MER ENN BYGNINGER, TUFTER OG ANDRE FYSISKE SPOR etter levd liv. Også muntlige tradisjoner og uttrykk, fortellinger, musikk, skikker og ritualer, samt kunnskap og ferdigheter nedarvet gjennom generasjoner, er kulturminner. Disse går under fellesbetegnelsen «immaterielle kulturminner» eller «immateriell kulturarv».

Immateriell kulturarv i Gjesdal

Som definisjonen over viser, finnes det potensielt mange immaterielle kulturminner å ta vare på. I arbeidet med den første kulturminneplanen bestemte vi at tre kategorier skulle prioriteres:

- Håndverkstradisjoner
- Stedsnavn
- Fortellinger knyttet til faste kulturminner.

Håndverkstradisjoner

Håndverkstradisjoner er et nasjonalt satsingsområde innen immateriell kulturarv. Håndverk og husflid har lange tradisjoner i Gjesdal. Eilert Sundt (1817–1875) kalte kommu-

nen «en vindskibelig bygd», altså tiltaksrik. Årsaken var at Gjesdal omkring 1870 trolig var den fremste håndverks- og husflidsbygda i Rogaland.

Ljåsmiing

Gjesdal har spesielt lange tradisjoner for smiing av bl.a. ljåer, skøyter og sakser, og har sammen med Tinn, Hornindal og Hol vært et kjerneområde for ljåsmiding i Norge.

Ljåer herfra ble solgt over store deler av landet. I 1865 var det 18 smeder i Gjesdal, 12 av dem smidde ljåer. Det ble produsert om lag 8 000 ljåer årlig, og mesteparten ble solgt utenfor kommunen.

Smiing av skøyter

Smiing av skøyter er en annen tradisjon i Gjesdal. Severin Simonsen startet sammen med brødrene Nils og Simon produksjon av skøyter på 1880-tallet.

Skøytene ble produsert i smia på Ytre Lima, og kunnskapen ble overført til neste generasjon. Smedene ble premiert for skøytene ved ulike utstillinger i perioden 1900–1926.

Tresko og møbler

Trevareproduksjon har lange tradisjoner i distriktet. På Gilja ble det etablert sagbruk og treskofabrikk sent på 1800-tallet; denne industrien varte fram til 1960-tallet. Flere gårder på Gilja produserte møbler, kister m.m., noe som ble videreført i moderne industri ved etableringen av Gilje Trevarefabrikk i 1948.

Husflid

Gjesdal er blant landets fremste sauekommuner, og bygdefolket har alltid utnyttet ulla – først i husflid, senere som grunnlag for tekstilindustrien. Sundt pekte på at husflid og håndverk var langt mer utbredt her enn ellers på Jæren, bl.a. fordi beliggenheten gjorde det lett å omsette varene.

Ullarbeid var en hjørnestein i husholdet. Foruten matlaging og fjøsstell var spinning og veving kvinnes viktigste arbeid fra oktober til april. En flink jente kunne karde og spinne en mark (250 g) råull til tråd per dag. Det ble vevd spesielt mye vadmél, som var lett å omsette.

Husflidstradisjonene la et godt grunnlag for Ole Nielsens etablering av tekstilindustri.

Mange var også dyktige åkleveversker. På 1960-tallet ble det registrert om lag 60 åklær og tepper fra Gjesdal, bl.a. fra Brekko, Skurve, Berge, Mork, Indre Lima, Kyllingstad og Søyland. Materialet er nå tatt hånd om av Jærmuseet.

Stedsnavn

Stedsnavn er viktige kulturhistoriske kilder som gir kunnskap om vår historie.

Inge Særheim ved Universitetet i Stavanger ledet på 1980-tallet et omfattende arbeid med innsamling av stedsnavn i Rogaland, der frivillige fra ulike historielag besøkte de fleste gårder med kart og skjema, intervjuet lokalbefolkningen og kartfestet navn.

Egil Sølvsberg laget program og nettside for å vise innsamlede stedsnavn på kart. Mange skjema fra Gjesdal var ikke registrert der; Ålgård Rotary tok på seg dette omfattende arbeidet. Navnene kan nå utforskes i et interaktivt kart på <https://lokalnamn.no>.

I tillegg har Kristina Reitan og Kjell Ove Sivertsen skrevet mellomfagsoppgave om stedsnavn på Ålgård (1997).

Folkedans

Dansegruppen Gjesdalringen er en viktig tradisjonsbærer. Den ble stiftet i 1976 som del av Gjesdal Bygdeungdomslag, men ble etter hvert selvstendig. Formålet er å utøve norsk folkedans, med innslag av nordiske og internasjonale danser. Glede og fellesskap står sentralt, og gruppen søker aktivt kontakt med andre miljøer.

Folkemusikk i Gjesdal

Det finnes få kjente tradisjoner knyttet til folkemusikk i Gjesdal. I samlingene ved folkemusikkarkivet (Ryfylkemuseet) er det registrert seks oppføringer med opphav herfra.

Gjesdal kommunes fotosamling

Gjesdal kommune har mottatt flere gamle fotoalbum i gave.

En stor del av fotografiene i samlingen etter Tolleiv Bjerkreim er overtatt av Jærmuseet.

Gjesdal folkebibliotek har ulike fotosamlinger som delvis er digitalisert.

Deler av samlingene er deponert hos Statsarkivet i Stavanger.

Gards- og ættesoge

Vi har flere bind med gards- og ættesoge, men mangler fortsatt noen. Den første boka med fullstendig gårds- og ættesoge for Gjesdal ble utgitt i 1939; den siste (bind 6) kom i 2018.

Det kan være fornuftig å gå over til digital formidling av dette materialet, i stedet for nye fysiske bøker.

Håndverk – en del av vår immaterielle kulturarv?

Mange stiller spørsmål ved at håndverk regnes som immateriell kulturarv. Skøyter, ljåer, kniver, bunader og åklær er jo fysiske gjenstander. Utgangspunktet er likevel kunnskapen om hvordan de lages. Kunnskap og ferdigheter sitter i hodet og hendene på folk, og må læres videre dersom håndverket skal overleve.

Forvaltning av immaterielle kulturminner

Norge ratifiserte i 2007 UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven. Formålet er bl.a. å verne, sikre respekt for og øke bevisstheten om denne arven.

På nasjonalt nivå har Senter for immateriell kulturarv (SIKA) på Maihaugen og Rådet for folkemusikk og folkedans (Rff) ved NTNU et særlig ansvar.

Regionalt driver museene mye formidling. Jærmuseet har flere formidlingsopplegg (bl.a. for skolene), og Ryfylkemuseet i Suldal bygger opp og driver folkemusikkarkiv for Rogaland.

Mål - Immaterielle kulturminne

God formidling av våre immaterielle kulturminner.

Verneverdige bygninger

BYGNINGER ER EN KILDE TIL HISTORIE og gir kunnskap om håndverk, teknikker og driftsformer. De skaper også identitet og gir et område særpreg gjennom kulturmiljø og byggeskikk.

På midten av 1970-tallet startet et nasjonalt prosjekt med mål om å registrere alle bygninger fra før 1900. Arbeidet ble ledet av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner). Etter registreringen ble bygningene vurdert ut fra alder, autenticitet, miljø og representativitet, og deretter kategorisert som A, B eller C.

- A-bygg har fredningspotensial etter kulturminneloven.
- B-bygg er aktuelle for bevaring etter plan- og bygningsloven.
- C-bygg omfattes kun av plan- og bygningslovens generelle bestemmelser.

Kontrollregistrering av SEFRAK-bygg

I forrige plan var målsettingen å foreta en ny vurdering av alle SE-

Fredning og vern

Fredning skjer ved enkeltvedtak hjemlet i kulturminneloven og utføres av Riksantikvaren. Fylkeskommunen kan iverksette midlertidig fredning dersom viktige kulturmiljøer står i fare for å bli ødelagt.

Vern skjer gjennom hensynssoner og særlige bestemmelser etter plan- og bygningsloven. Dette vedtas av kommunen.

FRAK-registrerte bygninger i kommunen. Dette er nå gjennomført.

- Alle A- og B-bygg i Gjesdal kommune er feltregistrert med GPS-koordinater og bilder.
- Hvert bygg er vurdert med hensyn til dagens tilstand og kulturhistorisk verdi.
- 99 objekter lå til grunn for kontrollregistreringen.

Vi ønsket en oppdatert status for bygningsmassen fra før 1900, og er

glade for at dette arbeidet nå er fullført.

Kulturmiljøarbeid er en kontinuerlig prosess. Også bygg som oppføres i dag kan få stor verdi i framtiden. I perioden 1900 og framover er det kommet til svært mange bygninger i Gjesdal. Det er viktig å gjennomføre registrering og evaluering av bygninger fra 1900 til 1950 for å få et godt grunnlag for det videre kulturminnear-

beidet.

Forvaltning

Status som A- eller B-bygg i registret betyr ikke at en bygning er fredet eller vernet; den er definert som frednings- eller verneverdig. Det er dermed opp til hver enkelt eier – og kommunen – hvordan disse verdiene forvaltes.

SEFRAK-A bygg (oppdatert juni 2025)

Våningshus, Edland gnr. 5, bnr. 414

Bolighus fra 1775-1849.

Bolighus Nilsabakken 2 gnr. 7 - bnr. 666

Boligen er oppført i 1890 av Aalgaards Uldvarefabrikk A/S (senere DFU). Bygget var opprinnelig bolig for arbeidere. Huset har saltak, 1 ½ etasje og liggende tre-kledning. Boligen har tilnærmet autentisk grunnform. Bygningen har særlig høy verneverdi fordi den ligger i tilknytning til andre bygninger fra samme epoke som også ble oppført av DFU. Boligen har vært lærerbolig med sløydsl i kjelleren.

Bygningen er regulert til spesialområde bevaring
Tilstand: God

Fjøs Haugamork "Gamlafjoset", gnr. 15 - bnr. 2

Fjøsset er antatt bygget på 1700-tallet. Det har saltak og er bygget i tørrmur. Inntil skifting av taket i 1950-årene hadde bygningen valmet tak i ene enden.

Tilstand: God

Fjøs Haugamork "Sauahuset", gnr. 15 - bnr. 1

Fjøsset er antatt bygget på siste del av 1800-tallet, både i tørrmur og laft. Det laftede fjøsset ligger noe høyere enn hevdafjøsset i stein, og det er både dør og luke mellom de to delene. Taket er valmet og var opprinnelig i torv.

Tilstand: God

Fjøs Vølstad, gnr. 18 - bnr. 33

Fjøsset er antatt bygget i 1822. Det er bygget i tørrmur og har autentisk grunn- og planform. Skillene mellom båsene er de opprinnelige steinhellene. Denne delen av fjøsset ligger noe høyere enn hevdafjøsset i den andre enden av bygningen. Det er både dør og luke mellom de to fjøsdelenene. Denne typen fjøs peker tilbake på folkevandringstiden med paralleller til bl.a. Island og Hebridene.

Regulert til spesialområde bevaring

Tilstand: Sterkt truet

Sammenbygget våningshus, løe og stall Slettabø, gnr. 19 - bnr. 33

Bolighuset er laftet mens stall og løe har grindkonstruksjon. Bygningen er fra om lag 1850. Har vært det eneste sammenbygde huset i Gjesdal. Taket i løedelen har falt ned og denne delen av bygningen er vurdert som tapt. Enkelte grunder i konstruksjonen står fremdeles.

Tilstand: Sterke truet

Fjøs Slettabø, gnr. 19, bnr. 33

Fjøsset er antatt bygget rundt 1850. Det er todelt, med en lavere og en høyere del, og er bygget i tørrmur. Grunnformen er autentisk, men det ble lagt på nytt bølgeblikktak rundt 1950.

Tilstand: Behov for restaurering

Våningshus, Kluge, gnr. 28 - bnr. 2

Boligen er oppført i 1847. Midtgangs-huset har saltak med rød teglstein, to piper i rød tegl og liggende trekledning. Det er 1 ½ etasje og kjeller under halve huset. Tunet hadde tidligere flere uthus – smie, uthus for sau, maskinløe og stabbur. Grunnform og eksteriør er autentisk.

Tilstand: Truet

Landsted Frafjord, "Engelskhuset", gnr. 55 - bnr. 12

Huset ble bygget i 1895/6 som sommerbolig for engelske lorder som kom til Frafjord for å fiske laks. Byggherre var Charlie C. Church. Bygningen har en særegen stil som skiller seg fra lokal byggeskikk. Grunnform er autentisk.

Tilstand: God

Skolehus Kommedal "Skulehuset", gnr. 56 - bnr. 3

Skolen ble bygget i 1894. Stor grad av autenticitet i grunnform gjør dette til en fin representant for skolestuene som ble bygget på denne tiden. I følge lokalhistorien skal skolehuset være bygget av kirketømmer fra Strand.

Tilstand: Behov for restaurering

Stølshus Nordre Eikeskogstølen, gnr. 60 - bnr. 5

Stølen er trolig bygget på begynnelsen av 1800-tallet. Bygningen var opprinnelig i tørrmur med tregavler og torvtak, men har nå delvis falt sammen. Dette var den eneste bygningen av sitt slag i Gjesdal kommune og grunnformen er autentisk.

Tilstand: Restaurerte i 1990/2000 tallet

Våningshus Mjåland, "Godals-huset", gnr. 65 - bnr. 4

Bygget ca. 1780. Midtgangshus med symmetrisk fasade. Grunnform- og plan er autentisk og mye av det opprinnelige interiøret er fremdeles intakt. Skuten bygget senere enn resten av huset. Nyere, stående panel er lagt utenpå gammel kledning. Grunnmuren er lav og i tørrmur som er pusset enkelte steder. Huset stod i Sirdal før det ble flyttet hit i 1858.

Tilstand: God

Løe Vølstad, gnr. 18 - bnr. 33

Løen er antatt bygget i 1822 og har grindkonstruksjon. Ytterveggene er bygget utenfor grindene, slik at bygningen får en treskipet form. Grindene er naturvokst trevirke. Bygningen hadde stor grad av autenticitet.

Regulert til spesialområde bevaring

Tilstand: Tapt

Uthus Kommedal, gnr. 56 - bnr. 3

Bygningen inneholder do og vedskjul. Grunnform er opprinnelig, men verneverdien er i vesentlig grad knyttet til tilhørende skolehus.

Tilstand: Tapt

SEFRAK B-bygg som er vernet gjennom Plan- og bygningsloven (oppdatert juni 2025)

Det er en del bygninger i Gjesdal kommune som allerede har et vern gjennom Plan- og bygningsloven. Noen av disse er også SEFRAK B-bygg. Dette gjelder tre bolighus i Nilsabakken samt våningshus og kjerrehus på Vølstad. Under følger en beskrivelse av disse bygningene.

Bolighus, Nilsabakken 4, tidligere arbeider-bolig og Folkekjøkken, gnr. 7 - bnr. 667

Oppført i 1892 som bolig for ansatte. Omgjort til folkekjøkken i slutten av 1940-årene. Huset er påbygget og endret, men har en viss grad av autenticitet. I slutten av 1940 ble kvisten påbygget, og i 1955 ble det oppført et tilbygg på nordvestlig fasade. Huset har saltak og skifertekke, 1 ½ etasje og liggende trekledning. Regulert til spesialområde bevaring
Tilstand: Under restaurering

Bolighus, Nilsabakken 6, Håbethuset eller Hans Nielsens hus, gnr. 7 - bnr. 668

Huset ble oppført i ca 1895 og var opprinnelig bolig for ansatte i Aalgaard Uldvarefabrikk A/S. Stor grad av autenticitet i grunnform. Huset har saltak, skifertekke og hele 3 skorsteiner. Det har 1 ½ etasje og fasaden er av liggende trekledning. Bygget har både verneverdi i kraft av seg selv og som del av et miljø.
Regulert til spesialområde bevaring
Tilstand: God

Bolighus, Nilsabakken 8, Gunnarhuset eller Direktørboligen, gnr. 7, bnr. 669

Huset i sveitserstil ble oppført i ca 1898 av Gunnar Nielsen som var direktør i Aalgard Uldvarefabrikk A/S. Huset har saltak med panner. Det har 1 ½ etasje og fasaden er av liggende trekledning. Bygningen har en del utskjæringer og har både verneverdi i kraft av seg selv og som del av et miljø.
Regulert til spesialområde bevaring
Tilstand: God

Våningshus, Vølstad, gnr. 18 - bnr. 33

Jærhus som er antatt bygget i 1822 og omfattende restaurert i 1949. Da hadde huset skifer på taket og torv på skutene. Etter senere års restaurering er hele taket nå tekket med panner. Fremdeles stor grad av autenticitet i grunnform.

Regulert til spesialområde bevaring

Tilstand: God

Kjerrehus, Vølstad, gnr. 18 - bnr. 4

Antatt bygget i 1822 samtidig med de andre bygningene på tunet. Nytt tak og kledning, men grunnformen er beholdt.

Regulert til spesialområde bevaring

Tilstand: God

SEFRAK B-bygg (oppdatert juni 2025)

Gnr.	Bnr.	Lokalitetsnavn	Bygningstype	Datering periode	Status
3	1	VÅNINGSHUS, SKURVE	Våningshus	1800-tallet	Intakt
4	5	VÅNINGSHUS, NESE	Våningshus	1800 tallet, andre kvartal	Intakt
5	529	BOLIGHUS, BERLAND 'STORAHUSET'	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
5	42	BOLIGHUS, BRATTEBØ	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
5	37	BOLIGHUS, SKÅRLANDSSTYKKET	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
5	561	ÅLGÅRD KRAFTVERK DFU	Smie	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
5	559	ULL-LAGERHUS, EDLAND	Annet	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
5	496	BOLIGHUS, EDLAND	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering
5	2	BOLIGHUS, EDLAND	Bolig	1800 tallet, tredje kvartal	Intakt
5	1	STALL, EDLAND	Fjøs, stall, låve	1800-tallet	Intakt
5	1	LØE, EDLAND	Fjøs, stall, låve		Intakt
5	491	BOLIGHUS, EDLAND	Bolig		Tapt før registrering
7	668	BOLIGHUS, 'HANS NIELSENS HUS', ÅLGÅRD.	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
7	669	BOLIGHUS, 'GUNNARHUSET', 'DIREKTØRBOLIGEN', ÅLGÅRD.	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
7	710	PRØVEVEVERI, ÅLGÅRD	Næringsbygg, industri, verksted	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
7	710	DFU-HUSET, BUTIKKUTSALGET, (TIDL. FABRIKK- UTSALG), ÅLGÅRD.	Forretningsbygg, butikk, kontor	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
7	710	FOLKEBAD, ÅLGÅRD.	Annet	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
7	667	FOLKEKJØKKEN/BOLIGHUS, ÅLGÅRD	Bolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
9	6	VÅNINGSHUS, LIMAGÅRDEN, GJESDAL BYGDATUN, LIMA.	Våningshus	1800 tallet, andre kvartal	Intakt
9	6	LØE, GJESDAL BYGDATUN, LIMAGÅRDEN, LIMA.	Fjøs, stall, låve	1800 tallet, andre kvartal	Intakt
9	2	VÅNINGSHUS, LIMA (YTRE).	Våningshus	1800 tallet, første kvartal	Intakt
9	10	SMIE/HØNSEHUS, LIMA (YTRE)	Smie	1800-tallet	Intakt
9	21	KVERNUS, LIMA	Kvern, sag	1800-tallet	Intakt
9	7	VÅNINGSHUS, LIMA (YTRE)	Våningshus	1800-tallet	Tapt før registrering
10	2	VÅNINGSHUS, SLETTEBØ, LIMA	Våningshus	1800 tallet, tredje kvartal	Intakt
11	2	VÅNINGSHUS, BERGE	Våningshus	1800 tallet, andre kvartal	Tapt før registrering
11	8	VÅNINGSHUS, BERGE	Våningshus	1900 tallet, første kvartal	Tapt før registrering
13	98	VÅNINGSHUS, NYLUND, OLTEDAL	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
13	1	VÅNINGSHUS, ØVRE OLTEDAL	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering
14	1	VÅNINGSHUS, NEDRE OLTEDAL	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
15	1	LØE, HAUGAMORK	Fjøs, stall, låve	1800-tallet	Tapt
16	1	UTELØE, RAVNDAL	Utløe, sommerfjøs	1800-tallet	Intakt
17	20	SMIE, NEVLAND	Smie	1800 tallet, fjerde kvartal	Truet
18	33	UTEDO, VØLSTAD	Andre mindre uthus i/nær tunet	1800 tallet, første kvartal	Intakt
18	33	VÅNINGSHUS, VØLSTAD	Våningshus	1800 tallet, første kvartal	Intakt
20	4	SAUEHUS, BREKKÅ	Andre mindre uthus i/nær tunet	1800 tallet, tredje kvartal	Tapt
22	1	VÅNINGSHUS, HEDLAND	Våningshus	1800 tallet, tredje kvartal	Tapt
24	1	BÅTHUS, TJETLANDSVATNET	Naust, sjøbu	1800-tallet	Tapt
24	1	VÅNINGSHUS, TJETLAND	Våningshus	1800-tallet	Intakt
24	1	SAUHUUS, TJETLAND	Andre mindre uthus i/nær tunet	1800-tallet	Intakt
27	7	UTELØE, BERGET, GJESDAL	Utløe, sommerfjøs	1700 tallet, fjerde kvartal	Tapt
27	2	FJOS, TORVHOLEN, GJESDAL	Fjøs, stall, låve	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering
27	13	VÅNINGSHUS, KIRKEHAGEN GJESDAL	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering
27	40	SMIE, GJESDAL LJÅFABR. LEIDE, GJESDAL.	Smie	1900 tallet, første kvartal	Intakt

Gnr.	Bnr.	Lokalitetsnavn	Bygningstype	Datering periode	Status
28	2	SAUHUS/LØE, KLUGE NEDRE	Andre mindre uthus i/nær tunet	1800 tallet, fjerde kvartal	Sterkt truet
37	4	FERIEHUS, OLTESVIK	Hytte, fritidsbolig	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
37	7	VÅNINGSHUS, OLTESVIK	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering
46	15	VÅNINGSHUS, MAUDAL	Våningshus	1800 tallet, første kvartal	Tapt før registrering
55	17	VÅNINGSHUS, ØYREN	Våningshus	1900 tallet, første kvartal	Intakt
57	2	VÅNINGSHUS, MOLAUG	Våningshus	1800-tallet	Intakt
58	1	HØYLØE, ØYGOPS	Fjøs, stall, låve	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
58	1	VÅNINGSHUS, HAALAND	Våningshus	1800 tallet, tredje kvartal	Tapt før registrering
59	2	HØYLØE, BRÅDLAND	Fjøs, stall, låve	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt
59	13	VÅNINGSHUS, BRÅDLAND	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
61	1	VÅNINGSHUS, MÅN 'MÅNAHUSET'	Våningshus	1900 tallet, tredje kvartal	Intakt
65	8	VÅNINGSHUS, MJÅLAND	Våningshus	1800 tallet, første kvartal	Intakt
69	56	DRIFTSBYGNING, GILJE	Driftsbygning	1800 tallet, fjerde kvartal	Tapt
69	55	VÅNINGSHUS, GILJE	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
69	8	VÅNINGSHUS, GILJE	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
69	8	DRIFTSBYGNING, GILJE	Driftsbygning	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
69	23	VÅNINGSHUS, FJELLTUN, GILJE 'HANSAHUSET'	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
72	1	VÅNINGSHUS, MOEN	Våningshus	1800 tallet, andre kvartal	Intakt
74	3	VÅNINGSHUS, NØDLAND	Våningshus	1800 tallet, første kvartal	Intakt
76	3	VÅNINGSHUS, STEINSKOG	Våningshus	1800 tallet, andre kvartal	Tapt før registrering
78	1	UTELØE, STEINSKOG	Utløe, sommerfjøs	1800 tallet, andre kvartal	Tapt
78	5	UTELØE, STEINSKOG	Utløe, sommerfjøs	1800 tallet, tredje kvartal	Tapt
78	22	UTELØE, STEINSKOG	Utløe, sommerfjøs	1800 tallet, tredje kvartal	Intakt
78	5	UTELØE, STEINSKOG	Utløe, sommerfjøs	1800 tallet, tredje kvartal	Tapt før registrering
78	12	VÅNINGSHUS, HOLMEN	Våningshus	1800-tallet	Intakt
78	5	UTELØE, DIRDAL	Utløe, sommerfjøs	1800-tallet	Tapt før registrering
78	2	VÅNINGSHUS, DIRDAL, DYRDAL GÅRD	Våningshus	1900 tallet, første kvartal	Tapt før registrering
78	5	VÅNINGSHUS, DIRDAL	Våningshus	1900 tallet, tredje kvartal	Tapt før registrering
		RUIN ETTER DRIFTSBYGNING, MÅEN	Driftsbygning		Tapt før registrering
		VÅNINGSHUS, KLAPPERDALEN, KYLLINGSTAD.	Våningshus	1800 tallet, fjerde kvartal	Intakt
		LØE, NEDRE OLTEDAL	Fjøs, stall, låve	1700 tallet, fjerde kvartal	Tapt før registrering

Gnr. 5, bnr. 529. "Storahuset"

Gnr. 5, bnr. 561. DFU Kraftstasjon

Gnr. 5, bnr. 559. Ull lager hus

Tiltaksplan kulturmiljøplan 2025-32

Overordnet mål med kulturmiljøplan: God forvaltning, formidling og tilrettelegging av verdifulle kulturmiljøer i Gjesdal

Fortidsminner	
Mål	Tiltak
God tilrettelegging og formidling av 9 utvalgte fornminnefelt; Ravndal, Røyseland, Homsland, Øygarden, Kjerheiberget, Fodnabergheia, Moen, Frøyland og Lindland	1. Formidler om fornminnefelt på nett (egen nettside og kulturminnesøk.no) 2. Informasjonskilt på alle 9 felt, i samarbeid med fylkeskommune. 3. Opparbeide og merke parkeringsplasser i nærheten av feltene.
Landbruk, fiskerier og kulturlandskap	
Mål	Tiltak
God bevaring, vedlikehold og formidling om disse viktige kulturminner.	1. Ved neste rullering av kommuneplanens arealdel vurdere å legge inn hensynsone bevaring av kulturmiljø for tunet og tilhørende bygninger på Limagarden. 2. Sette av penger i budsjett til vedlikehold av Limagarden og lufabrikken. Steingard på vei opp til Limagarden, maling av lufabrikken mm. 3. Formidle om Limagarden gjennom ulike arrangement 4. Lag og følge opp skjøtselsplan for Limagarden, i samarbeid med avdeling arealbruk. 5. Formidle historien om brislingfisket og nausta i Frafjord
Kulturmiljøer på Ålgård	
Mål	Tiltak
Ta vare på kulturmiljøene av regionale (evt. Nasjonale) interesse på Ålgård.	1. Vurdere planvask/endre reguleringsplaner i samsvar med regional plan for kulturmiljøer. 2. Øk bevisstheten om kulturminneverdiene gjennom arrangement, kulturminnedagen osv.
Reiser i landskap	
Mål	Tiltak
Ta vare på og formidle om viktige kulturminner knyttet til reising.	1. Samarbeider med friluftsgupper om formidling av gamle turstier, samt heiaføring/stølsbruk 2. Formidler om historie om jernbanen og bruer gjennom arrangementer og info på nettsider. 3. Formidler om historien om Madla og Brekko som turistmål. 4. Støtte arbeidet om mulig gjenåpning av vegmuseum i Dirdal.
Tekniske og industrielle kulturmiljøer	
Mål	Tiltak
God formidling av historien knyttet til tekniske og industrielle kulturminner	1. Registrere tekniske og industriell kulturminner i Kulturminnesøk.no. 2. Utvikle formidlingsopplegg for Lufabrikken (samarbeid med Jærmuseet) 3. Fortsetter med Blåskilt prosjekt i samarbeid med Ålgård Rotary 4. Formidler om ulike treindustrier i bygder

Tro og tilbedelse	
Mål	Tiltak
Finne god strategi for bevaring og formidling om gamle gravplasser.	1. Bevare de eldste gravene ved Gjesdal kyrkje og på andre kyrkjegarder. Avtalen er på plass med kirkene, 2. Verner om viktige grav fra nyere tid. Vurdere ulike tiltak som for eksempel oppstillingsplass eller fotografering av gravstøtte.
Krigsminner	
Mål	Tiltak
God formidling om krigsminner i Gjesdal.	1. Vedlikehold av eksisterende skilt. 2. Deltar i arrangement og bidra til formidling 3. Støtte Veterankontakt i produksjon av arrangement og formidling 4. Gjesdalskolen 9.trinn opplegg ifm med Frigjørings- og veterandagen 8. mai 5. Kartlegge og sikre enkelte stillinger med tanke på formidling
Immaterielle kulturminner	
Mål	Tiltak
God formidling om vår immaterielle kulturminner.	1. Samarbeide med Jærmuseet om formidling av husflid og håndverkstradisjoner 2. Ta i bruk kulturminnesok.no for formidling på nett 3. Videreføre kommunal støtteordning for formidling og dokumentasjonsprosjekter 4. Digitalisering, tilgjengeliggjøring og forvaltning av Gjesdal kommunes fotosamlinger. 5. Jobber for å produsere manglende Gards- og ætesogsbøker digitalt
Verneverdige bygninger	
Mål	Tiltak
Ta vare på verneverdige bygg	1. Registrere og evaluere bygninger fra 1900 til 1950 (søke midler til arbeidet) 2. Fortsette med "Blå skilt" prosjekt i hele Gjesdal 3. Søke muligheter for ny bruk av tomme, verneverdige bygg og andre kulturminner 4. Vurdere å unnta eiendomsskatt for verneverdige bygg.

